

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2024]

Selin BAYRAK

<https://orcid.org/0000-0001-8747-4695>

Dr. | sebayrak@ogu.edu.tr

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Türkçe Öğretimi Uygulama ve

Araştırma Merkezi

Arzu ARICAN

<https://orcid.org/0000-0002-6144-6298>

Dr. | arican_arzu@hotmail.com

Araştırmacı

Yenisey Yazıtlarında Geçen “er at”lar Üzerine

On “er at” In Yenisei Inscriptions

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received*: 17.02.2024

Kabul Tarihi | *Date Accepted*: 26.04.2024

Yayın Tarihi | *Date Published*: 30.04.2024

Atıf | *Citation*

Bayrak, S. ve Arıcan, A. (2024). Yenisey Yazıtlarında Geçen “er at”lar Üzerine. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(1), 466-483. <https://doi.org/10.34083/akaded.1438878>

Bayrak, S. & Arıcan, A. (2024). On “er at” In Yenisei Inscriptions. *Journal of Academic Language and Literature*, 8(1), 466-483. <https://doi.org/10.34083/akaded.1438878>

Makale Bilgisi | *Article Information*

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Katkı Oranı Beyanı <i>Author Contributions</i>	Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir <i>Author's contribution rates to the study are equal.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı <i>Yes - iThenticate</i>
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Selin BAYRAK, Arzu ARICAN | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#)

Öz

Yenisey Yazıtları, 18. yüzyıldan itibaren araştırmacıların dikkatini çeken ve bugün sayısı hemen hemen 250’ye ulaşan mezar yazıtlarından oluşmaktadır. Bu yazıtlarda çeşitli kahramanlıklar göstererek halkı ve milleti için mücadele eden kişilerin kahramanlıkları, düşmana karşı mücadeleleri, savaşta öldürdükleri kişi sayıları ve sevdiklerinden ayrı kalmanın üzüntüsü gibi bilgiler yer almaktadır. Yenisey Yazıtlarında yer alan bu bilgiler Türk dili, kültürü, tarihi, yaşam biçimi gibi birçok konuda bilgiler vermektedir. Bu bilgiler arasında kahramanlıkları ile ön plana çıkan kişilere verilen adlar dikkat çekmektedir. *er at* şeklinde ifade edilen bu adlar çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada Yenisey Yazıtlarında sıklıkla kullanılan ve “erkeklik adları” olarak nitelendirilen *er atlar* “tek sözcükten oluşan” ve “söz grubu şeklinde oluşan” olmak üzere iki başlıkta alfabetik sıra gözetilerek incelenmiştir. Araştırmada, söz konusu başlıklar altında incelenen ve “erkeklik adları”nı oluşturan sözcüklerin veya söz gruplarının yapıları, kökenleri ve anlamları hakkında çeşitli kaynaklardan faydalanılarak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca daha sonraki dönemlerde kişi ad ve ünvanlarının kullanılıp kullanılmadığı Uygur ve Karahanlı dönemine ait eserlerden örneklerle gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Yenisey Yazıtları, ad verme, erkeklik adı, er at

Abstract

Yenisei inscriptions consist of epitaphs that have attracted the attention of researchers since the 18th century and the number of which has reached almost 250 today. These inscriptions contain information such as the heroism of those who fought for their people and nation by displaying various heroism, their fight against the enemy, the number of people they killed in the war, and the sadness of being separated from their loved ones. This information contained in the Yenisei Inscriptions provides information on many subjects such as Turkish language, culture, history and lifestyle. Among this information, the names given to people who stand out with their heroism attract attention. These names, expressed as er at, constitute the subject of the study. In the study, these names, which are frequently used in the Yenisei Inscriptions and described as "manhood names", were examined in alphabetical order under two topics: "consisting of a single word" and "consisting of a group of words". In the research, evaluations were made using various sources about the structures, origins and meanings of the words or word groups that were examined under the mentioned topics and constituted the "manhood names". In addition, whether personal names and titles were used in later periods is shown with examples from works from the Uyghur and Karakhanid periods.

Keywords: Old Turkic, Yenisei Inscriptions, naming, manhood names, er at

Giriş

Dilbilimi içerisinde “ad bilimi” ayrı inceleme bir alanı oluşturmaktadır. Ad biliminin içerisinde “kişi adları” ve “yer adları” önemli iki alt dalı meydana getirmektedir. Kişi adları, toplumların dünya görüşüne, kültürüne, gelenek göreneklerine, dinî inançlarına göre değişkenlikler göstermektedir. Hunlardan itibaren Türkler, çeşitli dönemlerde çeşitli kişi adları kullanmışlardır. Bu çeşitliliğin sebeplerinden bazıları, yeni kültürlerle tanışmaları, yeni komşu devletlerle sınır birliği yapmaları, yeni dinlerle tanışmalarıdır. Örneğin, Hunlar, Orta Asya’dayken Çin ve diğer komşu kavimlerin adlarından etkilenmişler, Türk (Hun) adlarıyla beraber Çince erkek-kadın adları da kullanmışlardır. Kök Türkler döneminde genellikle Türkçe ad ve sıfatlar kullanılmış olsa da yüksek düzeyde kişiler Çince ad ve ünvanlar da kullanmışlardır. Uygur döneminde Budizmle ilgili adlar kullanılmaya başlanmış ve komşu topluluk Çin ve Tibetlerden de faydalanılmıştır. İslamiyet’in kabulü ile de Arapça ve Farsçanın etkisi kişi adlarında da kendini göstermiştir (Gülensoy, 2012, s. 2). Bununla birlikte Uygur döneminde Çince kökenli adların yanı sıra Soğd, Sanskrit ve Arap kökenli isimler de kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Uygurların kabul ettikleri dinlerin, kişi adlarının oluşumunda da etkili olduğu görülmektedir.

Kişi adları, köken, anlam ve konuluş amacı gibi çeşitli özellikler barındırmaktadır. Tarihî kişi adları da toplumların kişi adı verme âdetlerini gözler önüne sererek toplumların “millî hafıza”larını oluşturmaktadır. İnsanoğlu, dünyaya geldikten hemen sonra ya da belirli bir süre geçtikten sonra bir ada sahip olmaktadır. Bu ad, geçici ya da daimî olabilmektedir. (Gülensoy & Küçüker, 2015, s. xi).

Türk kültüründe ad verme geleneği köklü bir geçmişe sahiptir. İlk yazılı metinlerden itibaren bireylerin içinde yaşadıkları sosyo-kültürel hayat, coğrafya çerçevesinde bireylerin fiziksel görünüşlerine ve gösterdikleri yiğitliklere göre çeşitli adlar verilmiştir. Ad verme doğumla birlikte olabileceği gibi insan ömrünün farklı evrelerinde de devam etme olanağına sahiptir. Örneğin doğum, yetişkinlik, olgunluk gibi farklı dönemlerinde çeşitli adlar kullanıldığı görülmektedir. *oglan at, er at* gibi kavramlar kişilerin hayatında meydana gelen değişiklikler neticesinde yeni isimler verildiğinin göstergesidir. Oğuz Kağan Destanı, Dede Korkut Hikâyeleri gibi eserlerde bu uygulamaların örneklerini görmek mümkündür. Tekin (2010, s. 89), Eski Türklerde erkek çocuğun genç yaşta bir yiğitlik göstererek “erlik, yetişkinlik adı” alması geleneği olduğunu, Yenisey Yazıtlarında da bu “yetişkinlik adı”nın *er atım* şeklinde ifade edildiğini söylemektedir. Sümer (1999, s. 31-32), eski Türklerin çocuklarına doğdukları zaman bir ad verdiklerini ancak erkek çocukların ergenlik çağına geldiklerinde *er at* aldıklarını belirtmektedir. *Er atım* kolayca alınıp kullanılabilen bir söz öbeği olmadığını, böyle olsaydı bu kavramdan sıklıkla bahsedilmeyeceğini ifade eden Sümer, görüşünü Dede Korkut Destanlarındaki “ol zamanda bir oğlan baş kesme kan dökmese ad komazlardı” cümlesiyle desteklemektedir. Kormuşin (2017, s. 246) Yenisey Yazıtlarında genelde *er atım* ifadesinin

“savaşçı er adım, erkeklik adım, yetişkin adım” anlamlarını içerdiğini ve ölen kişinin çocukluk ve gençlik adına karşılık yetişkinlik adının kullanıldığını belirtmiştir.

Yine Mihriban Aydın (2024: 31) son çalışmasında, Hemçik-Çırgakı Yazıtının 2. Satırında, kişinin er atı olmadığı için yazıt taşını dostlarının diktirdiğine dair ilginç bir cümleden söz etmektedir: *Er atım yok üçün yėti aşnukı eşim taş uru tikti* “Erkeklik adım olmadığı için yedi eski dostum taş(a) yazdırıp dikti(ler).”

Useev (2007, s. 159) Yenisey Yazıtları kişi adlarının en önemli özelliğinin, o dönemin sosyo-kültürel yapısına, düşünce sistemine uygun olarak yazıtların işlevi (merhumun hayatını, onun ne kadar güçlü akıllı olduğunu gelecek kuşağa aktarma) gereğince, ünvanlardan ve kişinin belli bir özelliğini gösteren sıfatlardan oluşan, çoğu iki veya ikiden fazla sözcükten meydana gelen lakap adlardan oluşması olduğunu söylemektedir. Useev (2007, s. 163) *er at* kavramının “belli bir kahramanlık veya başarı sonucunda kahramanlığın ehemmiyetini gösteren yeni bir ad veya ünvan” ve “bir erkeğin çocukluk adı yerine geçen ve onun büyüdüğünü gösteren bir ad” anlamlarını barındırdığını ifade etmektedir. Memmedli (1996, s. 107) ise Yenisey Yazıtlarının bir kısmının adına yazıtın meydana getirildiği kişinin ağzından yazıldığını, bununla beraber söz konusu kişilerin kendileri, faaliyet ve durumları hakkında bilgi verirken kendi adlarını yazmayı da ihmal etmediklerini belirtmiştir. Ayrıca Memmedli, bir şahsın ilk önce aldığı ada *oğlan atım*, sonraki ada *er atım*, daha sonraki adına ise *ayağ atım* söz gruplarını kullandığını da ifade etmiştir.

Yukarıda belirtilen bilgiler ışığında incelenen Yenisey Yazıtlarında sadece *er at* söz öbeği şeklinde geçen *er at* erkeklik adları¹, *tek sözcükten oluşan erkeklik adları* ve *söz grubu şeklinde oluşan erkeklik adları* olmak üzere iki alt başlıkta incelenerek çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1.1. Tek Sözcükten Oluşan Erkeklik Adları

Yenisey Yazıtlarında kullanılan *er at*ların bir kısmı sadece tek bir sözcükten meydana gelmektedir. Tek sözcükten oluşan erkeklik adları *bugra*, *gut/kut?*, *urı*, *yelez/yalaz?*, *yula*’dır. Söz konusu erkeklik adlarına dair değerlendirmeler şunlardır:

Bugra

***bug<r>a er atı<m>* “Bugra erkeklik adım(dır).” (E 50. Tuva B, 4)”**

Türkler, tarih boyunca çetin coğrafyalarda türlü hayvanlarla iç içe yaşamış; hayvanların gücünden, etinden, sütünden bazen de dostluğundan yararlanmışlardır. Hayvanlar Türklerin yaşantısının bir parçası olduğu için güçlü, kudretli, dayanıklı hayvanların adlarını insan adı ya da ünvanı olarak da kullanmışlardır. Bu sözcüklerden biri olan *bugra* Yenisey Yazıtlarında *er at* için kullanılan sözcüklerdendir.

¹ Sözcükler değerlendirilirken Aydın’ın (2015) okuyuşu esas alınmıştır.

Clauson (1972, s. 317) sözcüğün erken zamanlarda Moğolcada *bu'ura/buğura* biçiminden ödünç alındığını söylemektedir. Wilkens (2021, s. 196) de sözlüğünde *bugra* sözcüğüne “erkek deve” anlamını vererek, bir kişi adı bölümü olarak kullanıldığını belirtmektedir. Wilkens ayrıca *Bugra Bars*, *Bugra Tarhan* erkek adlarını da örnek olarak eklemiştir. Şirin (2016: 310) *bugra* sözcüğünün anlamlarını “buğra, erkek deve; adına 10. Çaa-Hol yazıtı dikilen bey” olarak belirtmiştir. Aydın (2015, s. 165-166) sözcüğün, Malov tarafından *buga*; Klyastorniy tarafından *baçga* (*baş aga?*); Kormuşin tarafından *abıçga* şeklinde okunduğunu ifade etmiş ve yazıcının *r* harfini unuttuğu olabileceğini belirtmiştir. Gülensoy (2007, s. 177) *buğra* sözcüğünün Anadolu ağızlarında “erkek deve” anlamının yanı sıra “1. hindi, 2. arslan” gibi başka hayvanları ifade etmek için kullanıldığını söylemektedir.

Sözcük, Eski Uygur dönemi hukuk belgelerinden BuYön4/5'te *el bugra taşgaru barmakı yok* “El Buğra'nın dışarı gideceği yoktur.” (Keskin, 2022, s. 228) ve BT 26 17/7'de *bugra tarkan* (Kasai, 2008, s. 81) tanımlanmıştır. Karahanlı dönemi eserlerinden *Dîvânü Lugâti't-Türk* (DLT)'te “erkek deve” anlamında ve *Bugra Xân* kişi adında (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, 182), Kutadgu Bilig'de (Arat, 1959, s. 18) *tawgaç uluğ buğra han* kişi adında yer almaktadır.

Gut (kut?)

er atım gut (kut?) “Erkeklik adım Gut (Kut?).” (E 56. Malinovka, 2)”

Kut sözcüğü “saadet, mutluluk, iyi şans” anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972, s. 594; Gabain, 1988, s. 48). Wilkens (2021, s. 428-429) *kut* şeklinde ifade ettiği sözcüğe “hazret, haşmet; sağlık, hayır, kurtuluş, (krala ait) karizma, şeref, rütbe; parlaklık, ihtişam, görkem; kurtuluş amacı; rahmet, acıma; koruyucu ruh; ruh; şans, talih, mutluluk; bereket; şans işareti, şans getiren işaret; sevap, adak, dinî niyet; element, öge (Çin örneğine göre tarihlemeye de); değer, kalite” anlamlarını vermekle birlikte bir kişi adı bölümü olarak kullanıldığını da belirtmektedir. Wilkens, *Kut Arslan*, *Kut Beg Elçi*, *Kut Bulmuş*, *Kut Bulmuş Ogul Inanç*, *Kut İrkin*, *Kut Sağun*, *Kut Toņa K(a)ya*, *Kut Y(e)gen* örneklerinin erkek adı; *Kut Silig*, *Kut [...]* *T(e)ñrim* örneklerinin ise kadın adı olarak kullanıldığını söylemektedir. Şirin (2016: 734) *kut* sözcüğünü “kut, talih, Tanrı lütfü” olarak anlamlandırmaktadır. Aydın (2015, s. 172), söz başında *k->g-* ötümlüleşmesi örneklerinden sayılabilecek olan sözcüğün, bu yazıtta kişi adı olduğunu ifade etmektedir. Sözcük Wilkens'in verdiği örneklerin yanı sıra Eski Uygur Türkçesi hukuk belgelerinden BuYön62/2'de *Kut Beg* (Keskin, 2022, s. 256) örneğinde yer almaktadır.

Urı

siziñ er at ur<ı> “Sizin erkeklik adınız Urı'dır.” (E 26. Oçurı, 13)”

Clauson (1972, s. 197), *urı*'nin *ogul* sözcüğünün aksine sadece erkek çocuğu ifade etmek için kullanıldığını belirtmiştir. Wilkens (2021, s. 803) sözcüğe, “delikanlı, oğul, genç adam” anlamlarını vermiş, bir kişi adının bölümü olduğunu söylemiş, ayrıca kişi adı olarak kullanıldığını belirterek *Urı Kunçukı* örneğine yer vermiştir. Şirin (2016, s. 745) *urı*

sözcüğünü “1. erkek; 2. oğul, erkek çocuk” olarak anlamlandırmıştır. Kaşgarlı (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s.43), DLT’te *urı* sözcüğüne “erkek çocuklar” anlamını vermiştir.

Yenisey Yazıtlarında genellikle *er atım* söz öbeği yer alırken E 26 numaralı yazıtta *siziñ er at* sözcük öbeğinin kullanımı dikkat çekmektedir. Aydın (2015) tarafından *siziñ er at* biçiminde okunan ifade, Şirin (2009, s. 163) tarafından *(ä)siziñ (ä)r (a)t* biçiminde okunmuş ve *(ä)siz* “vah, eyvah” acınma ünlemi olarak değerlendirilmiştir. Şirin, diğer Yenisey Yazıtlarında tekil ve çoğul I. kişi iyelik ekiyle çekimlenen *(ä)siz* ünleminin E 26. Oçurı yazıtında teklik ikinci şahıs iyelik eki ile kullanıldığını belirtmiştir.

Yelez (yalaz?)

***er atım yelez (yalaz?)* “Erkeklik adım Yelez (Yalaz?).” (E 154. Alaş II)”**

Yelez/yalaz? sözcüğü üzerine kaynaklarda çeşitli değerlendirmeler bulunmaktadır. Buran (2002, s. 102) ağızlardan Türkiye Türkçesine geçen sözcükler arasında *alaz* sözcüğüne yer vermiş ve “alev, yalaz” karşılığında kullanıldığını belirtmiştir. Tietze (2002, s. 145) *alaz* için “alev, kızgın hava cereyanı” anlamlarını vermiştir. Derleme Sözlüğü’nde (1939, s. 1414) *alaz* maddesi *alav* ile ilişkilendirilmiş ve “alev” anlamı verilmiştir. Gülensoy (2007, s. 1044) *yalaz* sözcüğünü *yā-* “yanmak” fiili ile ilişkilendirmiş ve “alev, tutuşturucu, talaş, ince, kuru odun” anlamlarını vermiştir. Şinasi Tekin **ya-* “ateş almak, alevlenmek, yanmak” fiil köküne yer vermiştir (2019, s. 318-320). DLT’te *yal-* fiili “alevlenmek” anlamındadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 377). Deny (1995, s. 109) de *yal-* fiilinden türeyen *yal-ın* “yalaz, alev, parıltı” sözcüğüne yer vermiştir.

Yula

***er atım yula* “Erkeklik adım Yula’dır.” (E 41. Hemçik-Çırgakı, 3)**

Yula sözcüğüne “kandil, meşale” anlamları verilmiştir (Clouston, 1972, s. 919a; Sümer, 1999, s. 102). Wilkens (2021, s. 918) “meşale, lamba, fener, ışık (bir tanrı kızının da adı)’ anlamlarının yanı sıra bir kişi adı bölümü olarak da kullanıldığını belirterek *Yula Altmış* erkek adı örneğine de yer vermiştir. DLT’te *yula* sözcüğü iki yerde geçmiş ve sözcüğe “kandil” anlamı verilmiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 358). Eski Türkçenin Grameri’nde de sözcüğe, “meşale” anlamı verilmiş ve *yulgak* “aydınlık, ışık” sözcüğü ile ilişkilendirilmiştir (Gabain, 1988, s. 52).

Donuk (1988, s. 65), ilk kez runik harfli Hemçik-Çırgakı yazıtından geçen *yula* (*cula*, *gyula*) ünvanının yaygın kullanıldığını ve Bulgarlardan Macarlara geçtiğini ifade etmiştir. Bazin (2011, s. 472), *yula* sözcüğünün ad-ünvan olduğunu belirtmiş ve Bulgarca *Dulo* (Jula) ile ilişkilendirmiştir.

1.2. Söz Grubu Şeklinde Oluşan Erkeklik Adları

Yenisey Yazıtlarında *er at*ların bir kısmı da çeşitli söz gruplarından meydana gelmektedir. Söz grubu şeklinde oluşan erkeklik adları *ak baş atık inal öge*, *beg sañun*, *kıska baş*, *kök tirig*, *külüg yeğen*, *kümüül öge*, *ögdem inal alp*, *öz tugdı*, *teñ tükemiş*, *yadak ukunç yama*, *yaruk tegin*, *yêrlig çor*’dur. Söz konusu erkeklik adlarına dair değerlendirmeler şunlardır:

Ak Baş Atık Inal Öge

er atım ak baş atık inal öge “Erkeklik adım Ak Baş Atık Inal Öge(’dir).” (E 49. Bay-Bulun II, 2)”

Bu ad ve ünvan grubu çeşitli niteleyici ve ünvanların bir arada kullanılmasıyla oluşmuştur. Aydın (2015, s. 164), ad ve ünvan grubunun ilk üç sözcüğünün çeşitli biçimlerde okunabileceğini ifade ederek *Ak Baş Atık* okunuşunu kabul etmiştir. Öbeği oluşturan sözcüklere ilişkin bilgiler şu şekildedir:

Türk kültüründe ad verme geleneğinde renkler sıklıkla kullanılmıştır. Örneğin coğrafi şekilleri nitelemek, kahramanların atlarının rengini ifade etmek ya da coğrafi yönleri adlandırmak için renklerden faydalanılmıştır. Bu renklerden biri de *ak* “beyaz” sözcüğüdür. *Ak*, Türk kültüründe genellikle olumlu özellikleri, iyiliği, refahı, olumlu durumları temsil etmek amacıyla kullanılmıştır. Burada yer alan *ak* sözcüğü, *baş* sözcüğünün niteleyicisi olarak kullanılmış ve *er atım* bir parçası olmuştur. Sözcük Uygur hukuk belgelerinden Kar75/3’ te *akbaş* “Akbaş” (Keskin, 2022, s.349) kişi adı olarak kullanılmıştır.

Renk adlarının yanı sıra idari-askerî ünvan ve rütbelere de kişi adlarının oluşturulmasında ön plana çıkmaktadır. Eski Türkçede bazı sözcükler asıl anlamlarının yanı sıra hem kişi adı olarak hem de ünvan olarak kullanılmıştır. Kişi adları dönemin ve toplumun sosyo-kültürel yapısını yansıtmaktadır. Orhun ve Yenisey Yazıtları göz önünde bulundurulduğunda göçebe yaşamın ve savaşçı toplum yapısının ön planda olduğu bilinmektedir. Bu durum şahıs ad ve ünvanlarına da yansımıştır. Genellikle güç, cesaret, akıl, bilgeliği ifade eden sözcüklerin yanı sıra fizikî özellikleri yansıtan sözcükler tercih edilmiştir. Yenisey Yazıtlarında geçen ve *er at* olarak kullanılan adların büyük çoğunluğunda ünvan ve rütbe adı yer almaktadır. *Inal* ve *Öge* de bu sözcükler arasındadır.

Inal sözcüğü Köktürk Yazıtlarından itibaren sıklıkla kullanılan ünvanlar arasındadır. Sözcüğün “inanılır, güvenilir” anlamlarında kullanıldığı ve *ina-* fiilinden geldiği düşünülmektedir (Clouston, 1972, s. 184; Sümer, 1999, s. 34; Erdal, 1991, s. 287). Eski Türkçenin Gramerinde (Gabain, 1988, s.53) sözcüğe, “bakan gibi yüksek bir mevki ünvanı” anlamı verilmiş ve *inan-* ‘inanmak’ fiili ile ilişkilendirilmiştir. Kaşgarlı, *inal* “annesini hatun (asil kadın), babası halktan olan delikanlıya verilen ad” tanımına yer vermiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 61). *Inal* hem şahıs adı hem de ünvanı olarak tarihî Türk dili alanlarında sıklıkla kullanılmıştır. Eski Uygur metinlerinde BT 26 152/23 kolofon kaydında *Sansız Inal* (Kasai, 2008, s. 270), hukuk belgelerinden Borç 11/1’de *Inal Bars* (Keskin, 2022, s. 175), KöSa 06/17’de *Inal Çog* (Keskin, 2022, s. 143); Karahanlı dönemi eserlerinden de DLT’te *Inal Öz* (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 155) örneklerinde gerek ünvan gerek kişi adı olarak kullanılmıştır.

DLT’te, *öge* sözcüğü için “akıllı, yaşlı, işlerde denenmiş, halktan insanların ünvanı” anlamı verilmiş ve bu ünvanın *tiginden* bir derece aşağıda olduğu belirtilmiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 44). Ünvanın, İslamî dönemde Arapça *vezir* sözcüğü ile değişmesinden hareketle danışmana eşdeğer yüksek Türkçe ünvan olduğu ifade edilmiştir

(Clauson, 1972, s. 101; Donuk, 1988, s. 54-55). Gabain (1988, s. 51) sözcüğe “şöhret” anlamını vermiş ve *ög-* “övmek” fiili ile ilişkilendirmiştir. Wilkens (2021, s. 820), sözcüğün “bilge, bilge kişi, danışman, devlet memuru” gibi anlamlarına yer vermiş ve kişi adının bir bölümü olduğunu belirtmiştir. Sözcük “akıllı, bilge, danışman” gibi temel anlamlarının yanı sıra bilgili, yol gösterici kişilerin ünvanı olarak da kullanılmıştır. Aydın (2011, s. 18) sözcüğün yapısının karışık olduğunu ve hemen *ö-* ve *ög-* fiilleriyle açıklanamayacağını ifade etmiştir. Sözcük Eski Uygur yazıtlarından Suci’de *men kutlug бага таркан өге buyruki men* “Kutlug Baga Tarkan Öge’nin komutanıyım.” (Aydın, 2018, s. 86); hukuk belgelerinden BuYön30/4’te *Arslan Öge* (Keskin, 2022, s. 243) ve Karahanlı dönemi eserlerinden DLT’te *Öge tigit* (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 152) örneklerinde ad ve ünvan olarak kullanılmıştır.

Şirin (2016, s. 719) *ak baş atık inal öge* söz öbeğini “adına 2. Bay Bulun yazıtı dikilen bey” olarak ifade etmektedir. Ayrıca Şirin, *ak* sözcüğünü “1. ak, beyaz; 2. kır at”; *ak baş* söz öbeğini “Tölislere şad atanan Moyun Çor’un küçük oğlu Bilge Tölis Ulug Bilge’ye bağlı bir boy” (2016, s. 719); *inal/inel* sözcüğünü “1. inanılır, güvenilir; 2. bir ünvan niteleyicisi” (2016, s. 728); *öge* sözcüğünü ise “bir ünvan” (2016, s. 737) olarak anlamlandırmaktadır.

Beg Sañun

beg sañun er atım “Bey Sangun erkeklik adım(dır).” (E 92. Demir-Sug 1)”

Beg ve *sañun* sözcükleri ayrı ayrı ünvan ve rütbe bildiren sözcükler olmakla birlikte bu örnekte bir söz öbeği haline gelerek *er at* için kullanılmıştır. Yazıt kahramanının “Generalim ve vilayet valisiyim” (Kormuşin, 2017, s. 181) ifadesinden yüksek bir idari göreve sahip olduğu anlaşılmaktadır. Söz öbeğini oluşturan sözcüklere ilişkin bilgiler şu şekildedir:

Beg sözcüğü tarihi Türk dili alanının bütün dönemlerinde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Clauson (1972, s. 322-323), *beg* sözcüğünü Çince *Po* ile ilişkilendirerek yazıtlar döneminde “bir boyun lideri” anlamında kullanıldığını, Yenisey Yazıtlarında kişi ünvanı, Uygur metinlerinde ünvanın tamamlayıcısı olarak kullanıldığını belirtmiştir. Donuk (1988: 6)’a göre *beg* “ünvan (bey), koca, efendi, şehzade” gibi çeşitli anlamlarda kullanılmış ve Eski Türk devlet teşkilatında da boyların başında bulunan reislerin aldığı ünvanıdır. Sümer (1999, s. 32), *beg* sözcüğünün kitabelerde “asiller” manasında kullanıldığını ifade etmiştir. Kutadgu Bilig’de *bey* ile hükümdar kastedilmiş ve bey olacak kişinin “bilgili, akıllı, cesur, cömert, yumuşak huylu” gibi vasıflara sahip olması gerektiği belirtilmiştir (Arat, 1959, s. 149). DLT’te ise sözcüğe, “bey, emir” ve “kadının kocası” anlamları verilmiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 411).

Clauson (1972, s. 840) Çince *chiang chün* “ordu komutanı, general” anlamlarına gelen *sañun* ünvanının, Çin imparatoru tarafından bazı Türk ileri gelenlerine verildiğini veya onlar tarafından kullanıldığını bunun yanı sıra Çinli generaller için de kullanıldığını belirtmiştir. Sümer (1999, s. 36), Çince “general” anlamına gelen *sañun* ünvanının en çok Kıtaylar tarafından kullanıldığı; bunun yanı sıra Tokuz Oğuzlardan *Kumı Señün* ve Buhara halkının elçisi *Enig Señün*’ün bu ünvanı kullandığını belirtmiştir. Rybatzki (2006, s. 706),

Turan (2018, s. 159) gibi araştırmacılar da Çince kökenli *sanjun / seŋün* sözcüğünün daha çok Çinli ve diğeri yabancı generalleri ifade etmek için kullanılan yüksek bir rütbe olduğunu belirtmişlerdir. Wilkens (2021, s. 584), Çince *jiang jun* ile ilişkilendirdiği szcğ’e “bey, pařa” anlamını vererek bir kiři adı bölümü olarak da kullanıldığını belirttiği sözcüğün, erkek adı olarak kullanıldığı *Sanjun Beg*, [*Sa*]ŋun Bek Sar(ı)g, *Sanjun İtauk*, *Sanjun Ūge* rneklerini de eserinde ifade etmiştir. *Sanjun* sözcüğü, İrk Bitig’de eserin yazıldığı *Sangun İtauk* (IB 67) adında ve Eski Uygur hukuk belgelerinden Arsa13/21’de *tanuk beg er sanun* “Tanık Beg Er Sanun” (Keskin, 2022, s. 126) tanık adı olarak yer almaktadır.

şirin (2016: 723) *beg sanun* söz öbeğini “adına Demir Sug yazıtı dikilen komutan” olarak açıklamakta ve *beg* sözcüğünü “bir boyun veya kavmin başkanı” olarak anlamlandırmaktadır.

Kısa Baş

***er atım kiska <a> baş ben* “Erkeklik adım Kısa Baş’tır.” (E 2. Uyuk-Arjan, 5)”**

Ad verme geleneğinde kişinin kahramanlıkları, taşıdığı askerî-siyasi nvan ve rütbelerin yanı sıra kişinin fizikî nitelikleri ya da kişisel özellikleri etkili olabilmektedir. *Kısa Baş* rneğinde de kahraman, fiziksel özellikleri ile ön plana çıkmaktadır. Ancak yazıt metninin sınırlı miktarda veri sunması nedeniyle *er atın* verilif sebebine ilişkin yorum yapmak güçtür. Sözcüklere ilişkin bilgiler ise şu şekildedir:

Clauson (1972, s. 667) ve Gabain (2007, s. 51) *kıska* niteleyicisini *kıska < kıs-* “kısmak” fiili ile ilişkilendirmiştir. Wilkens (2021: 374) *kıska* ~ *kıska* şeklinde verdiği sözcüğün “kısa, sınırlı; kusur, noksanlık, darlık” anlamlarında kullanıldığını belirtmektedir. şirin (2016, s. 733) *kıska* sözcüğünü “1. kısa; 2. kısa zaman içinde, hemen, uzun sürmeden” olarak anlamlandırmıştır. Sözcük, DLT’te (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 236) *yıga uzun kes temür kıska kes* “Tahtayı keserken kısa kes; demiri keserken uzun kes” atasözünde “kısa” anlamı ile yer almaktadır.

Clauson (1972, s. 375), *baş* sözcüğünün anatomik anlamının yanı sıra “nder” ve “başlangıç, ilk” anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir. Wilkens (2021, s. 147-148), *baş~ b(a)ř* şeklinde verdiği szcğ’e “kafa, baş (Skt. şiras’ın da eş değeri); başlangıç, ilk; kaynak; (merdivenin) en st ucu; sermaye; nder, yetki bakımından; en st düzeydeki kişi; biricik, sayı sıfatı; olağanüstü; birinci” anlamlarını vermiştir. Sözcük, aynı zamanda bir kişi ve yer adı bölümü olarak kullanılmakla birlikte Wilkens, sözcüğün *Baş K[ar]a*, *Baş Karı Amıl Oğul Inanç Totok* erkek adlarında yer aldığını da belirtmektedir. şirin (2016, s. 722) *baş* sözcüğüne “1. baş, kafa; 2. bir kavim, boy, topluluk veya ordunun lideri; 3. tepe, zirve, doruk, ırmak başı; 4. zaman, sıra, yer, önem vb. bakımlardan önce gelen, başlangıç, ilk” anlamlarını vermektedir. DLT’te (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 576) *baş* sözcüğü “baş, başta gelen, temel, esas, mihr” anlamlarında kullanılmıştır. Sözcük, “nder” anlamı ile rütbe sahibi kişilere verilen bir ad olarak ya da anatomik anlamıyla kahramanın fiziksel özelliğiyle ilişkili olarak *er atta* kullanılmış olmalıdır. Bu rneğin dışında Eski Uygur

hukuk belgelerinden Borç 26/5’te *tanuk baş [...] bitidim* “Tanık Baş [...] yazım” (Keskin, 2022, s. 186) örneğinde kişi adı olarak kullanılmıştır.

Kök Tirig

***er atım kök tirig* “Erkeklik adım Kök Tirig(’dir).” (E 51. Tuva D, 1)”**

Clauson (1972, s. 708-709) *kök* sözcüğüne çeşitli anlamlar vermiştir: 1. *kök* “kök, köken”, 2. *kök* “kayış”, 3. *kök* “dikiş”, 4. *kö:k* “gökyüzü”, “gök rengi, mavi, boz”, 5. *kö:k* (kö:k ayu:k). Ağca (2015, s. 204), Clauson’un verdiği anlamlardan hareketle Eski Türkçede farklı semantik değerlere sahip iki farklı *kök* sözcüğünün bulunduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki “gök, sema” ve “mavi” sözcükleri ile ilişkilendirebileceğimiz *kök*; ikincisi de “kök, dip, bağ, asıl, soy” anlamları ile ilişkili *kök* sözcüğüdür. Wilkens (2021, s. 400-401) yazılışları aynı olan *kök* sözcüklerine “mavi, gri, boz, soluk, yeşil; gök, gökyüzü, mavi bir şey”; “ince zar, ince tabaka, göz bebeklerinin perdelenmesi; dikiş”; “kök” ve “kişi adının bir bölümü” gibi çeşitli anlamlar vermekle birlikte *Kök Buka* ve *Kök Temür* söz öbeklerini de erkek adı olarak ifade etmiştir. Şirin (2016, s. 734) *kök tirig* söz öbeğini “adına 2. Tuva yazıtı dikilen bey” olarak anlamlandırmakta ve *kök* sözcüğünü “(I) mavi, yeşil, boz, gri, lacivert gökyüzünün her türlü rengi; (II) pekiştirme ve vurgulama edatı” olarak açıklamaktadır. DLT’te *kök* sözcüğüne “eyer bağı; insanın kökü, aslı, soyu”; (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 318) *kök* “yeşillik (ağaçlık alan); gök, gökyüzü, hava; koyu gri, gri, gök renginde olan her renk” (Ercilasun-Akkoyunlu 2020: 402) olmak üzere çeşitli semantik karşılıklar verilmiştir. Useev (2015, s. 30) *Kök Tirig* kişi adında yer alan *kök* sözcüğünün “renk, kutsallık” gibi anlamlar ifade etmesini şüpheli bularak “güçlü, büyük” anlamında kullanılmış olabileceğini belirtmektedir. Sözcük, Eski Uygur hukuk belgelerinden ArSa 04/11’de *Kök Buka* (Keskin, 2022, s.117) ve Çeş 22/3’te *Kök Temür* (Keskin, 2022, s. 290) örneklerinde tanıklanmıştır.

Tirig “canlı, yaşayan” sözcüğü *tir-* fiili ile ilişkilendirilmiştir (Clauson, 1972, s. 543; Erdal, 1991, s. 208). DLT’te *tirig* sözcüğü için “canlı, diri” anlamları verilmiş bunun yanı sıra *Tirig esen bolsa tañ üküş körür* “İnsan sağ salim yaşarsa çok hayret verici şeyler görür.” atasözünde “insan” anlamında kullanılmıştır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 29). Şirin (2009, s. 164) Türklerde ad verme geleneğinde yeni doğanın yaşamını sürdürebilmesi için *yaşa-*, *tur-*, *ter-* gibi fiillerden yararlandığını ve böylelikle tıp biliminin gelişmediği bir dönemde bebek ölümlerinin önlemek için *tirig* “canlı” sözcüğünün özel ad olarak kullanıldığını belirtmiştir.

Yazıt metninde, kahramanın sevdiklerinden ayrı düştüğü için duyduğu üzüntü ve savaçlığına ilişkin bilgiler bulunmakta ancak niçin bu adı aldığına ilişkin veri bulunmamaktadır. *Kök Tirig* erkeklik adı savaçlığıyla ön plana çıkan kahramanı yüceltmek için “güçlü kişi, ulu canlı” gibi anlamlarda kullanılmış bir *er at* olmalıdır.

Külüg Yègen

er atım külüg yègen “Erkeklik adım Külüg Yegen(?dir).” (E 59. Herbis-Baarı, 3)”

Külüg Yègen adı *külüg* “ünlü, meşhur” anlamına gelen niteleyici ve *yegen* akrabalık adının bir arada kullanılmasıyla oluşmuştur. Sözcüklere ilişkin bilgiler şu şekildedir:

Clauson (1972, s. 717) “meşhur, ünlü” anlamına gelen *kü:lüg* sözcüğünün *kü* isminden meydana geldiğini ifade etmektedir. Wilkens (2021, s.439), *külüg* sözcüğünün “tanınmış, meşhur, ünlü” anlamlarına geldiğini ve kişi adının bir bölümü olarak kullanıldığını söylemekle birlikte *Külüg Bars, Külüg Bars Öktü Tirek, Külüg Hagan, Külüg Inanç Şaçu Şayun, Külüg Inanç Totok İktü, Külüg Tarhan, Külüg Tegin Fuşin, Külüg Tıntanç, Külüg Toņa* örneklerini erkek adı olarak vermiştir. Şirin (2016, s. 735) *külüg yegen* söz öbeğini “adına Herbis Baarı yazıtı dikilen bey” olarak açıklamakta ve *külüg* sözcüğünü “1. ünlü; 2. ünvan niteleyicisi”; *yegen/yigen* sözcüğünü ise “1. yeğen; 2. Bir ünvan niteleyicisi” olarak anlamlandırmaktadır. DLT’te (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 439) *kü* için “insanlar arasındaki şöhret” anlamı ve *külüg bilge* “şöhret sahibi, âkil ve bilge” örneği verilmiştir. Sümer (1999: 16) *külüg* sözcüğünü “ünlü” olarak anlamlandırmıştır. Aydın (2011, s. 18; 2015, s. 47), *külüg* sözcüğünün *kü* ‘ün, şan’ anlamındaki sözcüğe +*lUg* ekinin eklenmesiyle oluşmuş *külüg* ‘ünlü’ sözcüğü ile aynı sözcük olduğunu ve Moğolistan’daki büyük kağanlık yazıtlarında da tanıklanan bu ünvan niteleyicisinin “ünlü” anlamına geldiğini belirtmiştir. *Külüg* ünvanı Uygur kağanları tarafından da kullanılmıştır (Rybatzki, 2000, s. 258). Sözcük hukuk belgelerinden Evs01/1’de *Külüg* (Keskin, 2022, s. 150), Kösa04/10’da *Külüg Tıntanç* (Keskin, 2022, s. 141) ve BT 5 727’de *Külüg Toņa Tigin* (Zieme, 1975, s. 68) örneklerinde tanıklanmıştır.

Akrabalık adları genellikle kişilerin bir ailede, soyda ait oldukları konumlarını ifade etmek ya da aile üyelerine sevgi saygı göstermek amacıyla kişi adının bir parçası olarak kullanılmıştır. *Yegen* akrabalık adı olarak kullanılmasının yanı sıra kişi adının bir bölümü olarak da hem Yenisey Yazıtlarında hem de Eski Uygur dönemi eserlerinde kullanılmıştır (Clauson, 1972, s. 912-913; Wilkens, 2021, s. 884). *yègen* sözcüğünün Yenisey Yazıtlarında iki yerde (E 5, E 59) geçtiğini ifade eden Aydın (2011, s. 23; 2015, s. 23) bunlardan E 5 numaralı yazıttaki sözcüğün kişi adı; E 59’da ise ünvan niteleyicisi olabileceğini belirtmiştir. Sözcük kişi adı ve ünvanı olarak Eski Uygur metinlerden Rehin 01/2’de *Yegen Kaya* (Keskin, 2022, s. 202) ve BT 26 71a/12 kolofon kaydında *Kul Yegen* (Kasai, 2008, s. 158), BT 26 140/7’de ise *Y(e)gen Tözün* (Kasai, 2008, s. 259) örneklerinde tanıklanmıştır.

Kümül Öge

oglan atım çuwuç mal [êr]te atım kümül öge “Çocukluk adım Çuvuç Inal, erkeklik adım Kümül Öge(?dir).” (E 45. Köjeelig-Hovu, 1)”

Kormuşin (2017, s. 245) *kümül* sözcüğüne kavim adı anlamını vermiş ve yazıt kahramanın erkeklik adını nasıl aldığı şu şekilde ifade etmiştir: “Erkeklik adım Kümül (halkının) Öge’sidir. Beş yaşımda babasız kaldım, on dokuz yaşımda öksüz kaldım. Ancak ben kuvvetlendim ve otuz yaşımda Öge oldum. Kırk yıl (boyunca) devleti elimde tuttum, halkı yönlendirdim, dış düşmanlar ile savaştım, (ordu) sevkettim.” Kahramanın ifadesinden,

mücadele ederek ve kahramanlık göstererek 30 yaşında öge ünvanını aldığı anlaşılmaktadır.

Şirin (2015, s. 255), Kejeelig Hovu (Ye 45) 1. Satırda yer alan *oglan atım çubuç mal erte atım kümül öge* ibaresinden hareketle, *oğlanlık* “çocukluk” ve *erlik* “yetişkinlik” adlarının farklı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Yenisey Yazıtlarındaki bu ve benzeri kayıtlar aracılığıyla, Eski Türk çağı insanının yaşamı boyunca (doğum, yetişkinlik, olgunluk çağlarında) farklı ad/ünvan alabildiklerini de eklemiştir.

Ögdem Inal Alp

bo er atım ögdem mal a<l>p “Erkeklik adım Inal Alp(‘tır).” (E 38. Ak-Yüs I, 4)”

Ögdem Inal Alp erkeklik adı üç farklı ünvanın birlikte kullanılmasıyla oluşmuştur. Clauson (1972, s. 102) *öktem* sözcüğüne “gururlu, övünen” anlamlarını vermiş ve bu sözcüğün ilk kez Kutadgu Bilig’de yer aldığını belirtmiştir. Ancak sözlüğün yayımlanma tarihi göz önüne alındığında *ögdem* ve *öktem* sözcüklerinin aynı anlama sahip olması muhtemeldir. Wilkens (2021, s. 525), *ögdem* sözcüğünün “keyfi, istediği gibi; övüngen; gururlu” anlamlarına geldiğini ifade etmektedir.

Şirin (2016, s. 729) *inel alp* söz öbeğini “6. Hoyd Tamir yazıtını yazan veya yazdıran bey” olarak anlamlandırmakta ve *mal/inel* sözcüğünü “1. inanılır, güvenilir; 2. bir ünvan niteleyicisi”; *alp* sözcüğünü ise “1. zor, çetin; 2. cesur, yiğit, kahraman; 3. bir ünvan niteleyicisi; 4. alplık, yiğitlik, kahramanlık” olarak açıklamaktadır.

Ak Baş Atık Inal Öge maddesinde de belirtildiği gibi *Inal* sözcüğü Köktürk Yazıtlarından itibaren sıklıkla kullanılan ünvanlar arasındadır. Sözcüğün “inanılır, güvenilir” anlamlarında kullanıldığı ve *ma-* filinden geldiği düşünülmektedir (Clauson, 1972, s. 184; Sümer, 1999, s. 34; Erdal, 1991, s. 287). Eski Türkçenin Gramer’inde (Gabain, 1988, s.53) sözcüğe, “bakan gibi yüksek bir mevki ünvanı” anlamı verilmiş ve *inan-* ‘inanmak’ fiili ile ilişkilendirilmiştir. Kaşgarlı, *mal* “annesi hatun (asil kadın), babası halktan olan delikanlıya verilen ad” tanımına yer vermiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 61). *Inal* hem şahıs adı hem de ünvanı olarak tarihî Türk dili alanlarında sıklıkla kullanılmıştır. Eski Uygur metinlerinde *Sansız Inal* (BT 26 152/23), hukuk belgelerinden Borç 11/1’de *Inal Bars* (Keskin, 2022, s. 175), KöSa 06/17’de *Inal Çog* (Keskin, 2022, s. 143); Karahanlı dönemi eserlerinden de DLT’te *Inal Öz* örneklerinde gerek ünvan gerek kişi adı olarak kullanılmıştır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 155).

Röhrborn (1977, s. 105-107), *alp* sözcüğünün 1. “Savaşçı, kahraman, serdar; savaşta yetenekli, cesur; 2. Cesaret; 3. Güçlük, zor; kahraman, yiğit; kahramanca, yiğitçe” anlamlarında ve 5. Özel isimlerde ya da ünvanlarda kullanıldığını belirtmiştir. Donuk (1988: 93) sözcüğün bütün Türk lehçelerinde bulunmasından hareketle eski bir kültür sözcüğü olduğunu ve “kahraman, yiğit, cesur” anlamlarında askeri bir terim olması gerektiğini söylemiştir. Aydın (2015, s. 44), *alp* sözcüğünün Eski Türk yazıtlarında “zor, güç” gibi bir anlamın yanında, ünvan niteleyicisi olarak “cesur, yiğit savaşçı” anlamında da kullanıldığını ifade etmiştir. Eski Uygur dönemi eserlerinde de “güç, zor, cesurca, kahraman, yiğit” anlamlarının yanı sıra hem erkek adı hem de ünvan olarak kullanılmaya

devam etmiştir. *alp* sözcüğü Eski Uygur metinlerinden BT II 108'de *il evirmiş alp kutlug arslan ata üge beg kadir baş* (Röhrborn, 1971, s. 20), BT 26 33b/3'te *Alp Arslan* (Kasai, 2008, s. 97), BT 26 124/3'te *Alp Bars* (Kasai, 2008, s. 229) örneklerinde tanıklanmıştır. Sözcük, Karahanlı dönemi eseri DLT'te *Alp Er Toņa* (Ercilasun-Akkoyunlu 2020: 19) ve *Alp Apa* (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 438); Kutadgu Bilig'de ise *Toņa Alp Er* (Arat, 1959, s. 31) şeklinde yer almaktadır.

Öz Tugdı

***er atım öz tugdı* “Erkeklik adım Öz Tugdı.” (E 42. Bay-Bulun I, 8)”**

Aydın (2015, s. 145) *Öz Tugdı* adının Orkun tarafından *Özüüt Ogdı*; Malov tarafından *Üzüüt ugdı* biçiminde okunduğunu ve sözcüğün ilk doğru okunmasının Tekin'in okuması olan *öz t2ogdı* biçimi olduğunu ifade etmiştir. Şirin (2016, s. 738) *öz togdı* söz öbeğini “adına 1. Bay-Bulun yazıtı dikilen bey” olarak ifade etmekte ve *öz* sözcüğünün “1. kendi; 2. (teñri tarafından bahşedilen) benlik, manevi varlık, öz; 3. yürekte varsayılan sevgi, bağlılık gibi duyguların kaynağı, gönül; 4. bir ünvan niteleyicisi” anlamlarına geldiğini belirtmektedir.

Clauson (1972, s. 278) *öz* sözcüğüne “ruh, kendi, öz, esas” gibi anlamlar vermiştir. Wilkens (2021, s. 547) *öz* sözcüğüne “şahsen, kendi, hayat, yaşam, varlık, ruh” anlamlarını vermiş ve kişi adı olarak kullanıldığını belirterek *Öz Togrıl*, *Öz Turmuş*, *Öz Yaruk* vb. örnekleri sıralamıştır. Sözcük, Eski Uygur metinlerinde *Öz B(e)g* (BT 26 134/7) ve DLT'te (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 155) *Inal Öz* kişi adları olarak tanıklanmıştır.

Clauson (1972, s. 465), *tug-* fiili için “doğ-” anlamını vermiştir. Wilkens (2021, s. 752) *tug-* fiiline “doğmak, dünyaya gelmek, yeniden doğmak, görünmek, gözükme, vuku bulmak, (ay, güneş) yükselmek, filizlenmek” anlamlarını vermiştir. Bunun yanı sıra *Tugdı*, *Tugdı Kapak* kişi adlarına yer vermiştir. *Togdı* sözcüğü Karahanlı metinlerinden Kutadgu Bilig'de “adalet, kanun ve doğru” kavramlarını temsil eden ana karakter *Kün Togdı*'nin adı olarak karşımıza çıkmaktadır.

tugdı sözcüğünde bulunan *-DI* eki, *-mİş* ekinin anlamını da barındırma olasılığını içermekle birlikte, bu durum Eski Türkçede *-DI* ve *-mİş* eklerinin günümüzdeki kadar keskin bir çizgiyle ayrılmadığını da göstermektedir.

Teñ Tükemiş

***teñ tükemiş* “er <atım> teñ tükemiş “Erkeklik adım Teng Tükemiş('tir).” (E 77. Ayna II)”**

Clauson (1972, s. 511), *teñ* sözcüğüne “denk” anlamını vermiştir. Wilkens (2021, s. 694) sözcüğü Çin. *deng* ile ilişkilendirmiş ve “aynı, benzer, gibi”; denk, eşit, kayıtsız, ilgisiz; ölçü, ölçek, oran; eş değerlik, denklik, eş değer; karşılaştırma; tartı, terazi; vesile, fırsat, imkân; idrak aracı; derece; soğuk-kanlılık, aldırmama, ilgisizlik” gibi farklı kavram alanlarına ait çeşitli semantik değerler vermiştir. Şirin (2016, s. 741) *teñ* sözcüğüne “denk, bedel, miktar” anlamlarını vermektedir. DLT'te (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 491) *teñ* sözcüğü için “denk ve akran”; ‘bir şeyin imkânı, yeri ve fırsatı’ anlamları verilmiştir. Aydın

(2015: 79), *tey* sözcüğüne araştırmacılar tarafından “sayı” anlamı verildiğini ve bu anlamın cümlenin gelişine uygun olduğunu belirtmiştir.

Clauson (1972, s. 479), *tüke-* fiiline “sona gelmek, sona ermek” anlamlarını vermiştir. *Tükemiş* adı *tüke-* “bit-” fiili ile ilişkili olmalıdır. DLT’te (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 464, 908) *tüke-* fiiline “tamamlanmak, kalmak” ve “yetmek, kâfi gelmek” anlamları verilmiştir.

Yadak Ukunç Yama

***er atım yadak ukunç yama?* “Erkeklik adım Yadak Ukunç Yama’dır.” (E. 65. Karabulun I, 1)”**

Söz grubunu oluşturan sözcüklerden ilki olan *yadag* sözcüğüne “yaya” anlamı verilmiştir (Clauson, 1972, s. 887; Gabain, 1988, s. 64; Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 359). Şirin (2016, s. 746) *yadag* sözcüğünü “yaya, piyade” olarak anlamlandırmaktadır. Sözcük “yaya” anlamından anlam genişlemesi ile askerî bir terim olan “piyade” ve daha sonra kişi ad veya ünvanının parçası olarak kullanılmış olmalıdır.

Ukunç sözcüğünün etimolojisine ilişkin bir veri bulunmamakla birlikte sözcük *uk-* “anlamak” fiili ve *ukun-* “kendisi hakkında bir şeyin farkına varmak” (Erdal, 1991, s. 623) ile ilişkili olmalıdır.

Yaruk Tegin

***er atım yaruk tegin* “Erkeklik adım Yaruk Tegin.” (E 15. Çaa-Höl III, 3)”**

Clauson (1972, s. 962) *yaruk* sözcüğünü, *yaru-* “parlamak” fiili ile ilişkilendirmiş ve “ışık, parıltı; parlak, parıldayan” anlamlarıyla Eski Türkçede kullanıldığını ifade etmiştir. Wilkens (2021, s. 871-872) sözcüğün “parlak, ışık, aydınlık” gibi temel anlamlarının yanı sıra kişi adı olarak kullanıldığını belirtmiş ve *Yaruk Çanşısı*, *Y(a)rukçor*, *Y(a)ruk(ı)ya* örneklerine yer vermiştir. Useev (2015, s. 28) bugün Kırgızcada kullanılan *manđayı carık* (alın açık, yüzü nurlu) “*neşeli, iyimser, yüzü nurlu*” deyiminden hareketle *Yaruk Tegin* adında geçen *yaruk* sözcüğünün de bu anlamları verdiğini ve erkeklerde fiziksel özellikler ve cesaretin yanı sıra pozitif ilişki ve çevreye yansıtılan olumlu enerjinin söz konusu olduğunu belirtmiştir.

Şirin (2016, s. 747) *yaruk tegin* söz öbeğini “adına 3. Çaa-Hol yazıtı dikilen kağanlık ailesi üyesi bir bey” olarak anlamlandırmıştır. Ayrıca Şirin, söz öbeğini oluşturan sözcüklerden *yaruk* sözcüğünü “1. ışık, aydınlık; 2. güneş” (2016, s. 747); *tigin/tegin* biçiminde verdiği sözcüğü ise “kağanın erkek kardeşlerine ve oğullarına verilen ünvan, prens” (2016, s. 741) olarak ifade etmektedir.

Clauson (1972, s. 483), *tegin~tegi:n* biçiminde verdiği sözcüğün *tarxan* sözcüğü gibi çok eski bir ünvan olduğunu, Köktürk döneminde “hüküm süren bir kağanın oğlu veya torunu” gibi sınırlı özel anlamda “prince (prens)” anlamına geldiğini bu dönemden sonra da çok daha sınırlı bir anlamda, önemi azalan bir onur ünvanı olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Wilkens (2021, s. 707), *tegin* sözcüğüne “prens” anlamını vermektedir. Aynı

zamanda bir kişi adı bölümü olarak da kullanıldığını söylediği sözcüğün oluşturduğu *Tegin Bars*, *Tegin Bogaz*, *Tegin Buka Saᅇun*, *Tegin Kelmiş*, *Tegin Togrı Bahşı*, *Tegin Toᅇa Aftadan* söz öbeklerini erkek adı; *T(e)gin Hatun* ve *Tegin Kurug* söz öbeklerini de kadın adı olarak belirtmektedir. Eski Uygur dönemi eserlerinde sözcük, hukuk belgeleri Çeş 55/4'te *Kutlug Tegin* (Keskin, 2022, s. 308) kişi ad ve ünvanlarında tanıklanmıştır. DLT'te (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 178) *tigin* için "köle" anlamı verilmekle birlikte *Kümüş tigin* "gümüş gibi temiz renkli köle", *Alp tigin* "dayanıklı köle", *Kutlug tigin* "uğurlu köle" söz öbekleri de bulunmaktadır ancak daha sonra özel olarak Hâkaniye oğulları için bu sözcüğün kullanıldığı ifade edilmiştir.

Yèrlig Çor

***oglan atım yèrlig çor* "Çocukluk adım Yerlig Çor('dur)." (E 147. Yeerbek I, 3)"**

Clauson (1972, s. 967) sözcüğe "yerli, bir yere ait" anlamını vermiştir. Sözcük *yèr* ismi ve +*lXg* isimden isim yapım ekinin birleşiminden oluşmuş olmalıdır. Useev (2015, s. 29) *Yèrlig Çor* adının çocukluk adı olmasından hareketle sonradan kazanılan ve şahsi özelliğe göre verilen bir ad olmadığını ve söz konusu kişinin köklü bir aileden ya da toprak sahibi bir boydan olduğunu ifade etmektedir.

Çor sözcüğü, Türk devlet teşkilatında kullanılan ünvanlardan biridir. Clauson (1972, s. 427-428) *çor*'un Türkçe metinlerde nadir olup daha çok Çince metinlerde *cho* ile temsil edilen bir ünvan olduğunu belirtmiştir. Wilkens (2021, s. 238), *Çor Bars*, *Çor Tirek* gibi örnekler vererek sözcüğün hem kişi adının parçası hem de ünvan olarak kullanıldığını belirtmiştir. Şirin (2016, s. 726) *çor* sözcüğünü "*kagandan* aşağı, *begden* yukarı derecede bir ünvan" olarak anlamlandırmaktadır. Sözcük, Eski Uygur dönemi eserlerinden BT 26 140/4'te *Borluk Çor* (Kasai, 2008, s. 259) ve hukuk belgelerinden Borç 02/6'da *tanuk al[p...] çor* "Tanık Alp [...] Çor" (Keskin, 2022, s. 171) örneklerinde tanıklanmıştır.

Sonuç

Bugüne kadar Yenisey Yazıtları ve diğer yazıtlarda geçen ad ve ünvanlar hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak daha önceki çalışmalarda *er at* kavramı ve *er at* için kullanılan adlar başlı başına ayrı bir çalışmada incelenmemiştir. Bu çalışmada *er at* kavramı ve Yenisey Yazıtlarında *er at* olarak kullanılan sözcükler ve bu sözcüklerin yapıları, anlamları ve etimolojileri irdelenmiştir. Yenisey Yazıtları anıt mezar niteliği taşıdığı ve kısa metinlerden oluştuğu için kapsamlı bilgi edinme olanağımız kısıtlıdır. Bu nedenle yazıtlarda yer alan *er at*ların hangi amaçla konduğu ya da hangi anlamları taşıdığı hakkında yorumda bulunmak her zaman doğru sonuçlar vermeyebilir. Ancak sözcüklerin anlamlarından hareketle çeşitli bilgilere ulaşılabilir.

Eski Uygur Türkçesi döneminde kullanılan birçok adın ilk tespit edildiği dönem olması açısından Yenisey Yazıtları önem arz etmektedir. Yenisey Yazıtlarında kullanılan birçok ad ve ünvan sonraki dönemlerde de kullanılmaya devam etmiş, bazıları kullanılmamış, bazısının da kullanıldığı kavram alanı değişmiştir. Bengü taşlar ve Yenisey bölgesinde yer alan yazıtlarda genellikle siyasi olaylar, askerî başarılar ya da yenilgiler ve gelecek nesillere öğütler, ölen kişilerin

hayatlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bu nedenle bengü taş metinleri devlet yöneticileri ya da idari ve askerî görevi bulunan kişilerin adlarını içermektedir. Ancak Uygur döneminde verilen eserlerin içeriği, yazıldığı malzeme, konuların çeşitliliği bakımından farklıdır. Bu dönemde Manihaist ve Budist metinlerin yanı sıra sosyal hayatla ilgili ve farklı konularda din dışı metinler de yazılmıştır. Bu yüzden bu eserlerde sadece askerî, idarî kişilerin adları değil, aynı zamanda halktan kişilerin adları da yer almaktadır.

Yenisey Yazıtlarında kullanılan tüm bu ad ve ünvanların büyük çoğunluğunun beslendiği kaynak, şüphesiz toplumun yaşam biçimi ve içinde yaşadığı coğrafyadır. Bu nedenle *er at*larda topluma ait kültürel, siyasi, askerî ve toplumsal unsurlara ilişkin izleri görmek mümkündür. Örneğin Yenisey Yazıtları genellikle kahramanlık gösteren kişilere ait mezar taşlarından oluştuğu için *er at* olarak kullanılan sözcüklerin büyük çoğunluğu ünvan ve askerî rütbelerden ya da kahramanlık, güç, cesaret, mertlik gibi kavramları ifade eden sözcüklerden oluşmaktadır. Kahramanların öldürdüğü kişi sayısı ya da düşmanı nasıl yendiğine ilişkin ifadeler yer almakta ve bu tür kahramanlıklardan dolayı *er at* aldıkları anlaşılmaktadır. Bu sözcükler arasında *alp*, *beg*, *çor*, *mal*, *öge*, *senün*, *tegin* bulunmaktadır. Bunun yanı sıra bilgelik, önderlik, şöhret gibi kavramları ifade eden *gut*, *külüğ*, *öğdem*, *yaruk*, *yula*, *yelez* soyut niteleyiciler *er at* olarak kullanılmıştır. Soyut niteleyicilerin yanı sıra fizikî özellikleri ifade eden *kıska baş*, *ak baş* gibi *er atlar* da yer almaktadır.

Çalışmada 17 yazıt ele alınmış, toplam 17 ad incelenmiştir. Bunlardan 15 tanesinde sadece *er at* ifadesi; 1 yazıtta hem *er at* hem *oglan at* ifadesi; 1 yazıtta ise sadece *oglan at* ifadesi kullanılmıştır.

Yenisey Yazıtlarındaki erkeklik adları tek sözcükten ya da söz grubu şeklinde oluşabilmektedir. İncelenen adlardan tek sözcükten oluşan erkeklik adları *Bugra*, *Gut/Kut?*, *Uri*, *Yelez/Yalaz?*, *Yula*'dır. Söz grubu şeklinde oluşan *er atlar* ise *Ak Baş Atık Inal Öge*, *Beg Sañun*, *Kıska Baş*, *Kök Tirig*, *Külüğ Yeğen*, *Kümüül Öge*, *Öğdem Inal Alp*, *Öz Tugdı*, *Teñ Tükemiş*, *Yadak Ukunç Yama*, *Yaruk Tegin*, *Yerlig Çor*'dur.

Yazıtlarda yer alan *er atların*, söz dizimi açısından belirli bir düzende olduğunu söylemek mümkündür. Genellikle önce *er atım* kalıp ifadesi yazılmış ardından ad ya da ünvanlar sıralanmıştır. *er atım ak baş atık mal öge*, *er atım gut (kut?)*, *er atım kıska baş ben*, *er atım kök tirig*, *er atım küllüg yeğen*, [er]te atım kümül öge, *bo er atım öğdem inal a<l>p*, *er atım öz tugdı*, *er <atım> teñ tükemiş*, *er atım yadak ukunç yama*, *er atım yaruk tegin* örneklerinde önce *er at* ifadesi daha sonra kişinin ad ve ünvanları sıralanmıştır. *bug<r>a er atı<m>*, *beg sañun er atım* örneklerinde ise önce kişi ad ya da ünvanı daha sonra *er atım* ifadesi yer almaktadır. *siziñ er at ur<ı>* örneğinde ise diğer örneklerden farklı olarak *er at* kavramını oluşturan söz grubu *siziñ er atıñız ur<ı>* şeklinde olması gerekirken söz grubunda iyelik eki kullanılmamakta ve eksiltili bir kullanım meydana getirmektedir.

Sonuç olarak Yenisey Yazıtlarında yer alan ve *er at* kavramı için kullanılan sözcükler gelişigüzel seçilmemiş, belirli bir kavram alanına sahip anlamlı sözcüklerdir. *Er at* ifadesi birkaç istisna dışında belirli kalıplar kullanılarak verilmiştir. Ayrıca bu sözcüklerin birçoğu kişi adı olarak sonraki dönemlerde kullanılmaya devam etmiştir.

Kaynaklar | References

- Ağca, F. (2015). "Eski Türkçe kök teñri ve kök kalık İkillemeleri Üzerine". *Türkbilig* 2015/30 s. 201-221.
- Arat, R. R. (1959). *Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig Tercüme*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aydın, E. (2011). Yenisey Yazıtlarında Geçen Ünvanlar ve Ünvan Niteleyicileri *Belleten* 2011/2 s. 5-26.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. Kömen Yayınları.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk İzleri – Yenisey Yazıtları*. Kronik Kitap.
- Aydın, M. (2024). *Eski Türk Kişi Adları*. Bilge Kültür Sanat.
- Bazin, L. (2011). *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri* (Vedat Köken, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Buran, A. (2002). "Konuşma Dili Yazı Dili İlişkilerive Derleme Faaliyetleri". *Türkbilig* 2002/4, 97-104.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Clarendon Press.
- Deny, J. (1995). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları*. (Oytun Şahin, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Donuk, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdari -Askerî Ünvan ve Terimler*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu Z. (2020). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları. [DLT].
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon Vol. I-II*, Otto Harrassowitz.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Mehmet Akalın, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2012). XXI. Yüzyılda Türkiye Kişi Adlarına Bir Bakış. *İDİL*, 1(5), 1-7.
- Gülensoy, T. & Küçükler, P. (2015). *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*. Bilge Kültür Sanat.
- Kasai, Y. (2008). *Die Uigurischen Budhistischen Kolophone*. Berliner Turfantexte XXVI. [BT 26].
- Keskin, B. (2022). *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kormuşin, İ. V. (2017). *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları Metinler ve İncelemeler*. (Rysbek Alimov, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Memmedli, Y. (1996). Eski Türkçede Şahıs Adları ve Ünvanları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 42, 95-110.
- Röhrborn, K. (1971). *Eine uigurische Totenmesse Text, Übersetzung, Kommentar*. Berliner Turfantexte II. Akademie Verlag.
- Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch Sprachmaterial Der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung1: a – agrig*. Franz Steiner Verlag.
- Rybatzki, V. (2000). Titles of Türk and Uigur Rulers in the Old Turkic Inscriptions. *Central Asiatic Journal*, 44(2), 205-292.
- Rybatzki, V. (2006). *Die Personennamen und Titel Der Mittel Mongolischen Dokumente*. Helsinki: Yliopistopaino Oy.
- Sümer, F. (1999). *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları-I*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şirin, H. (2009). Hakasya Bulgusu Eski Bir Türk Mezar Taşı: Açurı (Oçurı, Ye 26) Yazıtı. *Türkbilig*, 17, 158-174.
- Şirin, H. (2015). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*. Bilge Kültür Sanat.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2009). *Uygurca Metinler II Maytrisimit Burkancıların Mehdisi Maitreya ile BuluşmaUygurca İptidaî Bir Dram*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I. Cilt A-E*. Simurg Yayınları.
- Turan, F. (2018). Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askeri Rütbe ve Ünvanlar. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58, 155-173.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XII Ek-I. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Useev, N. (2007). Yenisey Yazıtlarında Geçen Kişi Adları ve ‘Er At’ - ‘Oğlan At’ Sözcük Öbekleri, II. Büyük Türk Dili Kurultayı, *İhsan Doğramacıya Armağan*.
- Useev, N. (2015). Yenisey Yazıtlarındaki Erkek Kişi Adlarında Geçen Kelimelere Göre Eski Türk Erkeği, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4/1, 25-38.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Universitätsverlag Göttingen.
- Zieme, P. (1975). *Manichäisch-türkische Texte*. Berliner Turfan-texte V. Akademie Verlag [BT 5].